

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR
PSZICHOLÓGIA DOKTORI ISKOLA
SZOCIÁLPSZICHOLÓGIA PROGRAM

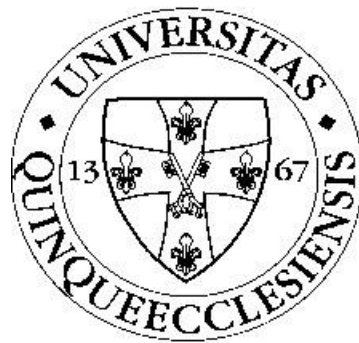
**A MAGYAR NEMZETI IDENTITÁS TRANZGENERÁCIÓS ÁTADÁSÁNAK
VIZSGÁLATA**

PhD értekezés tézisei

KENGYEL JUDITH GABRIELLA

Témavezető:

Dr. Pólya Tibor

Pécs, 2023.

1. A magyar nemzeti identitás és a kollektív áldozati tudat transzgenerációs átadása

Vizsgálataim arra irányultak, hogy kimutassam a szülők értékrendjének, nemzeti azonosulásának és kollektív áldozati vélekedéseinek együttjárását és esetleges hatását gyermekek nemzeti azonosulására és kollektív áldozati vélekedéseire, illetve megvizsgáljam a kulturális közeg szerepét a fenti összefüggések alakulásában. Ennek érdekében négy vizsgálatot folytattam, melyek közül az első kettő a nemzeti azonosulás dimenziói és a kollektív áldozati vélekedések szülők és gyermekek közötti összefüggésének feltárására irányult, a harmadik vizsgálat a kulturális közeg magyarságról alkotott narratíváinak és az áldozati tudat észlelt fontosságának különbségeit tárta fel, míg a negyedik a szülők és gyermekek nemzeti azonosulása és a kollektív áldozati vélekedései közötti együttjárásra hatást gyakorló értékeket és egyéb tényezőket tárta fel.

Disszertációmban azt a kérdést vetem fel, hogy a szülők és a kulturális közeg hatása milyen mértékben határozza meg az egyének nemzettel kapcsolatos érzelmeit és kollektív áldozati vélekedéseit. Az eddigi eredmények szerint a nemzettel kapcsolatos vélekedések a kultúrába ágyazottak, az oktatási rendszer és a tömegkommunikáció által közvetítettek (Adwan, 2001; Lomsky-Feder, 2004; Tóth et al., 2006; Goodman & Mizrachi, 2008; László, 2012; Psaltis et al., 2017), ámde számos eredmény azt sugallja, hogy mind az előítéletesség, mind bizonyos, adott kisebbségre jellemző értékcsoportok átadásában nagy szerepe van az elsődleges szocializációs térnek, a családnak is (Khalili, 2007; Muldoon et al., 2007; Vollhardt, 2012). Ezek az intézményesült, illetve interperszonális aktusok révén megvalósuló identitás-, illetve értékátörökítési folyamatok egy folytonos transzgenerációs identitást hoznak létre. A transzgenerációs identitás folytonosságával kapcsolatos kutatások eredményei megállapítják, hogy a csoportot ért traumák átörökítődnek a következő nemzedékekre (Kestenberg & Brenner, 1996; Volkan, 2001; Volkan et al., 2012; Daud et al., 2005). Mivel a kollektív áldozati tudat a csoport traumáiból táplálkozik, így az eredmények alapján feltételezhetjük, hogy a csoport által a múltban elszenvedett sérelmek és az ebből felépített, csoportra jellemző identitás transzgenerációs továbbörökíthető (Taylor et al., 2020). A fenti áldozati vélekedések összefüggenek a nemzettel való azonosulással is (Liu & Hilton, 2005; Pennekamp et al., 2007; Sahdra & Ross, 2007).

A nemzetről alkotott vélekedések transzgenerációs, családon belüli átadásának vizsgálatára négy kérdőíves, illetve interjú vizsgálatot végeztem el. Első vizsgálatomban a nemzeti azonosulás és a kollektív áldozati tudat inkluzív és exkluzív dimenzióinak családon belüli átadását vizsgáltam Magyarországon élő szülő-gyerek diádok segítségével egy kérdőíves kutatás során. Második vizsgálatomban a nemzethez való kötődés és a glorifikáció szülők és gyermekeik közötti együttjárását tártam fel több változó bevonásával, mint például az identitás-érettség, a nemzettel való elégedettség, valamint a szülő-gyermek kapcsolati minőség. Harmadik kutatásom résztvevői Magyarországon, illetve az Egyesült Királyságban élő felnőttek voltak. Ebben a kutatásban a nemzeti kulturális közegből való kiszakadás hatását vizsgáltam a kollektív áldozati tudatra és a nemzetre vonatkozó narratívák konstrukciójára vonatkozóan, első generációs emigráns és Magyarországon élő résztvevők magyarsággal kapcsolatos narratív konstrukcióinak összehasonlításával. Negyedik kérdőíves és interjú kutatásom résztvevői többségében anya-apa-gyerek diádok/triádok voltak. A kutatás során a szülők értékpreferenciáinak hatását vizsgáltam a nemzeti azonosulásra és kollektív áldozati vélekedésekre (Paez et al., 2008). A kérdőíves adatok eredményeinek statisztikai elemzése mellett kvalitatív adatgyűjtést is végeztem, mely során kérdéseim a nemzettel kapcsolatos élményekre, attitűdökre és vélekedésekre irányultak, mely interjúkat a NarrCat program segítségével elemeztem.

A nemzeti identitás az egyik legszéleskörűbben vizsgált, kutatott szociális identitás kategória, melynek definíciós keretei máig változatosak. A 70-es években teret nyert társas identitás elmélet aránylag hamar elkezdett a nemzeti identitás kérdésével is foglalkozni. Míg a korábbi nemzetkarakterológiai vizsgálatok (László, 2012), illetve nemzeti sztereotípiákra vonatkozó vizsgálatok a nemzetekkel kapcsolatos tulajdonságokra fókuszáltak, ezt felváltotta az általános csoportdinamikai folyamatok vizsgálata. Roccas és munkatársai (2006) kétdimenziós azonosulási modelljének alap gondolata a nacionalizmus és patriotizmus különválasztása, mely a modellben a kötődés és a glorifikáció fogalmait használva jelenik meg. A kötődés a nemzet irányában érzett érzelmi kapcsolat dimenzióit jelöli, a csoport érzelmi fontosságát helyezi a középpontba, míg a glorifikáció a saját csoport felsőbbrendűségébe vetett hitet konceptualizálja, amely együttjár a csoport szimbólumainak, normáinak feltétlen tiszteletével.

László (2005) magyar történelemről szóló tankönyvi szövegeket és rövid néphistóriai leírásokat elemzett olyan eseményekről, amelyek a magyar történelem kiemelt eseményei között vannak számon tartva, időrendi sorrendben, és ezáltal létrehozott egy magyar nemzeti emlékezetre

jellemző idővonalat, amelyet történeti pályának nevezett el. László a fenti jellemzők által kialakított csoportidentitást sérülékeny nemzeti identitásként határozta meg. Ennek a sérülékenységeknek a fő ismérve az érzelmi instabilitás és a nem túl távoli múlt traumatikus eseményeinek elmaradt érzelmi feldolgozása. A külső csoportok leértékelése által megnövelt nemzeti önértékelés és a felelősség hátrítása a kollektív áldozati tudat jelenségét feltételezi a magyarok esetében (Bar-Tal et al., 2009). László egy sorozatos traumák hatására létrejövő identitásállapotot ért ez alatt, mely a valóban megtörtént események valamint azok csoporton belüli interpretációja által együttesen jött létre. László szerint a kutatás nem pusztán a nemzeti identitáskonstrukció empirikus adatokon keresztül megközelítését implikálja, hanem ezen identitás történelmi narratívumok segítségével történő átadására is felhívja a figyelmet.

A veszteségek (nemzeti) csoportszintű megélése összekapcsolható a kollektív áldozati tudat fogalmával. A fogalom pontos megértése érdekében érdemes Bar-Tal és munkatársainak (2009) definíciójából kiindulni, amely magát a nemzet viktimizációját, azaz áldozattá válását úgy írja le, hogy ez abban az esetben történik meg, ha az adott nemzet sorozatosan és időben folyamatosan veszteségeket szenvedett el, vagy áldozatul esett egy másik nemzetnek, vagy akár természeti katasztrófáknak a történelme egy bizonyos szakaszában (Bar-Tal, 2009). Olyan események játszanak szerepet a kialakulásában, melyek során a csoport tagjait a csoporttagságukból kifolyólag érte veszteség – amely nem szükségszerűen vonatkozik minden csoporttagra (Wohl & Branscombe, 2008). Szintén fontos szerepet kap a szubjektivitás, amely az események társadalmi reprezentációja során figyelhető meg – az áldozati narratíva létrejötte után az a csoport domináns vélekedéseként terjed el, a csoport tagjai többségében osztoznak ebben a nézetben. Fokozatosan alakul ki, mely folyamatban maga a sérelem elszenvedése csak első lépésnek tekinthető, utolsó szakasza – miután a csoporttagok is elsajátították az áldozati tudathoz kapcsolódó gondolkodásmódot – a trauma és sérelmek más csoportokkal való elismertetése (Viano, 1989). A kollektív áldozati tudat létrejöttében fontos szerepe van az igazságtalanság érzésének, amely az eseményt szándékos károkozásként értékeli, valamint a kontrollvesztés állapotának, amely az áldozattá válást kíséri (Strobl, 2010). A csoporttal való azonosulás közvetíti az áldozati tudatot, amely az olyan csoporttagoknál is megjelenik, akik nem közvetlenül a veszteséget okozó esemény kárvallottjai.

A szociális reprezentáció elmélet (Moscovici, 1988; Liu & Hilton, 2005) is rávilágít arra, hogy az, ahogyan az emberek értelmezik és magyarázzák a történelmi eseményeket, jelentős hatással lehet arra, hogyan viszonyulnak a jelenhez, és mit várnak a jövőtől. A csoport múltjával kapcsolatos információ két komponensből áll: az észlelt kulturális folytonosságból, mely arra

utal, hogy a csoportértékek és normák milyen mértékben adódnak át egyik generációról a másikra, és az észlelt történelmi folytonosságból, amely azt mutatja meg, milyen mértékben állnak a csoport múltjának eseményei ok-okozati összefüggésben, és ezek mennyire épültek be a csoport jelenlegi identitásába.

A kollektív áldozati tudat tehát képezheti a csoportidentitás alapját, mely közös valóságot és identitást biztosít a csoporttagoknak. Ennek nem feltétlenül kell közelmúltbeli eseményeken alapulnia, hanem akár a távoli múlt is képezheti ennek kiindulópontját, amennyiben a csoport hosszan, generációkon keresztül megőrzi emlékezetében az elszenvedett sérelmeket.

Vollhardt (2012) kutatásában az áldozati tudat megélésének típusait inkluzív, illetve exkluzív áldozati hiedelmekként határozta meg. Az inkluzív áldozati tudat arra utal, hogy a csoport tisztában van saját szenvedésével, de ehhez hasonlóknak látja a más csoportok által átélt megpróbáltatásokat (Chaitin & Steinberg, 2008). Ezzel szemben az exkluzív áldozati vélekedések azt feltételezik, hogy a saját csoport által eltért trauma egyedi és kizárólagos, más csoportok nem éltek át hasonlókat, így szenvedésük sem fogható a saját csoportéhoz.

Jenei és munkatársai (2020) tanulmányában a kollektív áldozati tudatra jellemző narratív konstrukciók vizsgálatával tárta fel a csoportidentitásra jellemző áldozati tudat és a csoporttörténet elbeszélése közötti összefüggéseket. Ennek elméleti alapját az képezi, hogy a narratívum jelentős eszköz a kollektív emlékezet megalkotásában (László, 2012), a csoportot ért sérelmeknek tulajdonított jelentés, az elkövetői és áldozati szerepek tisztázása a csoporttörténet kompozíciójának fontos eszköze lehet.

Az áldozati narratívák a történelmi elbeszéléseket felhasználva jutnak el a következő generációkhoz (Liu és László, 2007). Rimé és munkatársai (2015) szerint a generációk törekednek a kollektív áldozati vélekedések továbbadására a következő generáció számára. Kutatások igazolták, hogy az áldozati vélekedések összefüggenek a nemzettel való azonosulással is (Liu & Hilton, 2005; Pennekamp et al., 2007; Sahdra & Ross, 2007). Eredményeik szerint a csoporttal való azonosulás és a csoport áldozati vélekedései összefüggenek (Noor et al., 2017). A glorifikáció, azaz a nemzet felsőbbrendűségének hangsúlyozása (Roccas et al., 2008), valamint a nemzethez való kötődés előre jelezte, hogy az adott személyek mennyire képesek a saját nemzetük (adott esetben amorális, másoknak ártó) elkövetői szerepét felismerni, vagy a nemzethez való kötődés függvényében a nemzet áldozattá válása mekkora szerepet tölt be a gondolkodásukban. Hammack (2009) szerint az elszenvedett sérelmekről szóló áldozati diskurzust már korán elsajátítják a felnövekvő generációk, mely

mind személyes szinten, mind intézményesült szinten megvalósul (Olick & Robbins, 1998). Khalili (2007) és Vollhardt (2012) kiemelte a családi narratívák szerepét a kollektív traumák átadásában. A családtagok interperszonális kommunikációs aktusai fontos tényezők a továbbörökítésben, ilyen például a hozzátartozók által elbeszélte narratívák (Khalili, 2007; Vollhardt, 2012), jelentéssel bíró értéktárgyak, illetve az olyan csoporton belüli kiscsoportok és szubkultúrák, melyek célja az eseményekre való emlékezés (DeGloma, 2009).

Taylor és munkatársai (2020) is a családi narratívák szerepét emelték ki Horvátországban és Észak-Írországban végzett kutatásaik alapján. Eredményeik szerint a relatíve megosztott társadalmakban gyakran a családi etnikai szocializáció során sajátítják el a gyerekek a csoport történelméről való tudást, és ezzel együtt az áldozati vélekedéseket is. Ez a narratíva mind a tágabb csoport szenvedését, de a családtagok egyéni szenvedéstörténetét is magában foglalhatja. Ezek a narratívák gyakran egyoldalúak, és csak a saját csoport szenvedését hangsúlyozzák, ugyanakkor a horvátországi kutatás arra is rávilágított, hogy a háborúban más-más szerepet betöltő kisebbségi és többségi csoportok továbbörökített narratívái különböznek.

Erikson pszichoszociális fejlődés elmélete (1968) alapján általánosan elterjedt az a nézet, hogy a szülők és gyermekek közötti pozitív kapcsolódás elősegítheti, hogy a gyermek akarjon és képes legyen a szülők szempontjaival és nézeteivel azonosulni. Emellett azonban megjelent az az érv is, hogy a családban létezés önmagában egy kitettséget jelent a szülő nézeteinek, így nem is feltétlen a kapcsolat minősége, hanem ennek a kitettségnek a pusztá ténye is indukálhatja a szülők és gyermekek értékrendje közötti hasonlóságot. Azok a szerzők, akik a csoportszocializációs elmélet mellett teszik le a voksukat, úgy gondolják, a diádikus kapcsolatoknak, pl. akár a szülő-gyermek kapcsolatnak csak minimális hatása van a felnőttkorban kialakult pszichés jellemzőkre (Harris, 1998; Vandell, 2000), sokkal fontosabb ennél a minket körülvevő társadalom szocializációs hatása. Grusec és Goodnow (1994) kétlépcsős modelljében a szülői értékek átvételének első lépése a szülői értékek pontos észlelése, a második pedig, hogy a gyerek sajátjaként fogadja el ezeket. A sikertelen szocializáció származhat a pontatlan észlelésből, de akár a személyes elutasításból is. A kutatók azt emelték ki, hogy a szülői értékek pontos észlelése játszik kulcsszerepet a sikeres érték közvetítésben. Knafo és Schwartz (2012) szerint a szülőkel való identifikáció összefüggött a szülővel való pozitív viszonytal, amelynek kulcsa a szülői válaszkészség volt. A kutatások nagy része arra a következtetésre jutott, hogy a szülő-gyermek kapcsolat észlelt minőségének és a szülő-gyermek interakcióknak, az egymás iránti válaszkészségnek szignifikáns szerepe van a transzgenerációs identitás-átadás folyamatában.

2. Vizsgálatok bemutatása

2.1 Első vizsgálat

Az első vizsgálatunk magyar családok kollektív áldozati hiedelmeinek és nemzeti azonosulási mintázatának családon belüli mintázatainak feltérképezését tűzte ki céljául. Ebben a kutatásunkban 121 (60 felnőtt, 61 serdülő) vizsgálati személy válaszait elemeztünk. A vizsgálatban résztvevők egy online kérdőívet töltöttek ki, mely két elemből állt: Kollektív áldozati tudat skála (Mészáros, 2017) és a magyar nemzettel való azonosulás kérdőíve (Szabó & László, 2014), illetve demográfiai kérdésekből. Az elemzés során klaszteranalízis segítségével igyekeztünk a változócsoportokat homogén csoportokba sorolni, klasszifikálni, mely során a felvett kérdőívek alszkálái alkották a klaszterezés alapját. A hipotézisünk igazolásához hierarchikus klaszterelemzés (Ward módszer és négyzetes euklideszi távolságok) segítségével 2 klasztert hoztunk létre a vizsgálatban résztvevő szülők, majd a gyermekek válaszait felhasználva. A klaszterelemzéshez a klaszterek számát hierarchikus klaszterelemzéssel igazoltuk, mely során mind a szülők, mind a gyermekek csoportjánál a két klaszteres elrendezés bizonyult stabilnak, utána a csoportok kialakítását k-közép klaszterelemzéssel végeztük. Feltételeztük, hogy a szülők klasztertagsága szignifikánsan összefüggésben van a gyermekek klasztertagságával, és Fischer Exact teszt alapján szignifikáns, közepes különbséget lehet látni ($\phi=0,4$, $p=0,045$). A klaszterközeppontok szignifikánsan eltérnek egymástól a nemzettel való azonosulás és a kollektív áldozati tudat alszkálái mentén, és ezzel igazoljuk a két csoport stabil elkülönülését.

Az első vizsgálat eredményei alapján két jól elkülöníthető klaszter bontakozott ki, mind a felnőttek, mind serdülőkorú gyermekeik esetében, és megfigyelhető, hogy közepes erősségű összefüggés áll fent a szülők klaszter-hovatartozása és gyermekeik klaszter-hovatartozása között. Az egyik klaszternek az inkluzív elkerülők nevet adtuk, mivel a mintaátlagnál jóval kevésbé kötődnek a nemzethez, és kevésbé jellemző a glorifikáció, azaz a nemzet felsőbbrendűségébe vetett hit. Számukra a nemzet múltbéli áldozatisága az átlagnál kevésbé fontos, és az áldozatisággal kapcsolatos történelmi eseményeket sem úgy látják, hogy a szenvedés kizárólagos volt a csoportra nézve, hanem a mintaátlagnál magasabb inkluzivitás figyelhető meg náluk, azaz más csoportok szenvedését is elismerik. Jacoby (2015) szintén említi, hogy a viktimizált csoport egyes tagjai elutasítják az áldozati csoporthoz való tartozást

– jelen kutatásban, ezzel összhangban, az első klaszterhez tartozó családok esetében sokkal kisebb szerepet kap a nemzettel való azonosulás, mint a második klaszter esetében. A második klaszterbe tartozó exkluzív azonosulók a mintaátlagnál magasabb nemzethez való kötődés, illetve glorifikáció értékekkel jellemezhetőek, a múltbeli áldozatiságot fontosnak érzik, és megjelennek náluk az exkluzív áldozati vélekedések, azaz a saját csoport szenvedésének felnagyítása és más nemzetek szenvedésének lekicsinylése.

Hipotéziseink tesztelése során bizonyosságot nyert, hogy az inkluzív elkerülők, illetve az exkluzív azonosulók klasztere stabilan elválik egymástól. Bizonyítást nyert továbbá a hasonlóság a szülők és gyerekek között (Wohl & Van Bavel, 2011; Rimé et al., 2015), azaz az a tény, hogy a szülők az inkluzív elkerülő klaszterbe, vagy pedig az exkluzív azonosuló klaszterbe tartoznak, szignifikáns együttjárást mutat azzal, hogy a gyerekeik hogyan fognak vélekedni a nemzeti azonosulás, illetve az áldozati tudat kérdéséről. Megállapítható, hogy hatszor nagyobb esély van arra, hogy a gyerekek a szülőkkel azonos klaszterbe kerüljenek majd, mint arra, hogy különbözőbe. Ez az eredmény arra utal, hogy a szülők szerepet játszhatnak azon mintázatok kialakulásában, melyek gyermekeik nemzeti azonosulását és a kollektív áldozati vélekedéseit jellemzik.

2.2 Második vizsgálat

Az eddigi eredményekre támaszkodva (Roest et al., 2009; Schönflug & Bilz, 2009; Barni et al., 2011) a pozitív szülő-gyermek kapcsolat hatékony tényezője lehet a szülő nemzettel kapcsolatos nézeteinek és nemzettel való azonosulásának továbbörökítésében, azaz a szorosabb kapcsolat kedvezhet annak, hogy a szülők továbbörökítsék vélekedéseiket gyerekeiknek. Más kutatások szerint ellenben a csoportszocializációs hatás felülírja a szülők hatását, így az érzelmi kapcsolat milyensége nem befolyásolja azt (Harris, 1998; Vandell, 2000).

Eddigi vizsgálatok alapján a világnézet szempontjából még a kibontakozó felnőttkor exploratív életszakaszában lévő, alacsonyabb világnézeti elköteleződéssel rendelkező fiatal felnőttek nemzetről alkotott képére sokkal gyengébb hatással van a szülők nemzetképe, mint a már elért identitással rendelkezőkre (Percheron, 1999; Greenstein 2017). A világnézeti elköteleződés mértéke befolyásolhatja, mennyire értünk egyet a szüleinkkel, mivel a gyermekkorunkban kapott és elsajátított értékeinket a serdülőkor, valamint a fiatal felnőttkor identitáskeresési fázisa (moratórium) során megkérdőjelezzük, elutasítjuk. Mikor kialakul identitásunk,

véglegesnek mondott világnézetünk (pl. politikai beállítottságunk), akkor gyakran újfent visszatérünk a gyermekkor során internalizált alapértékekhez. Világnézeti elköteleződés abban az esetben is megvalósulhat, amikor a fiatal a korai zárás identitásállapotában exploráció nélkül átveszi szülei értékrendjét (Marcia, 1966).

Előző kutatásom eredményei alapján feltételeztük, hogy a szülők nemzettel kapcsolatos elégedettsége és nemzeti azonosulása magyarázólag hat fiatal felnőtt gyermekeik nemzettel kapcsolatos vélekedéseire. A második vizsgálatban 202 fő (101 felnőtt, 101 fiatal felnőtt gyermek) töltötte ki az online kérdőívet. A korábban is használt nemzettel való azonosulást mérő kérdőív mellett újabb eszközöket alkalmaztunk ebben a vizsgálatban. Mértük a világnézeti elköteleződést (Roberts & Cote, 2014), a saját csoporttal való elégedettséget (Leach et al., 2008), továbbá a szülő-gyerek kapcsolat közelségét egy 5-fokú Likert-skála segítségével. Az összefüggéseket lineáris regresszióelemzéssel vizsgáltuk.

Az elemzésünk a vizsgált dimenziókban szignifikánsnak bizonyult: szülők nemzethez való kötődése 90,9%-ban magyarázza a gyerekek nemzethez való kötődését, míg a glorifikáció esetében 9,4%, a nemzettel való elégedettség esetében pedig 14,9% a szülők vélekedésének magyarázó ereje.

A csoportok összehasonlítása során a távoli, illetve a szoros érzelmi kapcsolattal rendelkező szülőket és gyermekeiket hasonlítottuk össze. A szoros szülő-gyermek kapcsolatnál mindhárom mért változónál szignifikáns korrelációt láthatunk, míg a távoli érzelmi kapcsolat esetében csak a nemzeti azonosulás kötődés dimenziója mutatott csak szignifikáns összefüggést. A korrelációk erősségének összehasonlításakor azonban a csoportok között a Fisher Z próba alapján nem láthattunk szignifikáns különbséget egyik esetben sem.

A csoportok összehasonlítása során világnézeti elkötelezettség szempontjából az alacsony, illetve a magas szinten elköteleződött csoportok kerültek összehasonlításra. A világnézet mellett még nem elköteleződött lévő fiataloknál (alsó harmad) a nemzeti azonosulás kötődés és glorifikáció dimenziója is szignifikáns összefüggést mutatott a szülők kötődésével és glorifikációjával. A korrelációk erősségének összehasonlításakor azonban a csoportok között a Fisher Z próba alapján nem láthattunk szignifikáns különbséget sem a kötődés ($z = 0,2122$, $p = 0,58$), sem a glorifikáció ($z=1,20$, $p= 0,12$) esetében, ellenben a nemzettel való elégedettség tekintetében azt láthatjuk, hogy az elköteleződést már megvalósító gyerekek és szülei között erősebb az összefüggés ($z=-2,0956$, $p=0,018$), mint a nem elköteleződött fiatalok és szülei esetében.

Az eredmények alapján elmondható, hogy szülők és a gyerekek nemzeti azonosulása és nemzettel való elégedettsége között kapcsolat van, mely jelen vizsgálatban a nemzethez való kötődés dimenziójában a legerősebb. A nemzettel kapcsolatos vélekedések 3 vizsgált dimenziója közül a kötődés mutatta a legerősebb összefüggést. Eredményeink azt sugallják, amennyiben a szülő kötődik, a nemzeti azonosulás ezen formája beépül a gyerek identitásába, míg ha a szülő ezt a fajta köteléket nem érzi fontosnak és meghatározónak, akkor a gyerek számára sem lesz az. A glorifikáció ezzel szemben a nemzet feltételek nélküli elfogadását és dicsőítését hozza magával. Itt is felfedezhetjük a szülő vélekedésének magyarázó hatását, ámde ez sokkal kisebb mértékben magyarázza a gyerek vélekedését. Ennek háttérében az állhat, hogy míg a kötődés esetében a szülő vélekedése nagy mértékben (90,9%) magyarázza a gyermekét, a glorifikáló azonosulási módot lehetséges, hogy nem a családi szocializáció, hanem más intézmények közvetítik inkább, például politikai diskurzusok (Stern, 1995; Macdonald, 2003), társas megemlékezések, nemzeti ünnepek, vagy akár az oktatás (Adwan, 2001; Lomsky-Feder, 2004; Tóth et al., 2006; Goodman & Mizrachi, 2008; László, 2012; Psaltis et al., 2017). A nemzettel való elégedettséget is alacsonyabb százalékban magyarázza a szülők véleménye, és mivel a vizsgálatban fiatal felnőttek vettek részt, a kulturális környezet véleményét és befolyásoló hatását ebben az esetben sem lehet figyelmen kívül hagyni (Phinney et al., 2000).

A szülők nemzeti azonosulása és nemzettel való elégedettsége önmagában magyarázó erővel bír a gyermekre nézve – és ez az összefüggés független a szülő-gyerek kapcsolat észlelt minőségétől, melynek nem volt szignifikáns hatása a nemzeti azonosulás és a nemzettel való elégedettség összefüggéseire, mely alátámasztja a korábbi vizsgálatok megállapításait (Harris, 1998; Vandell, 2000; Roest et al., 2009).

Azt, hogy az egy adott világnézet mellett magas szinten elköteleződött gyerekek és szüleik között erősebb kapcsolat állna fenn, csak részben, a nemzettel való elégedettség esetében sikerült bizonyítani. A kialakult világnézettel rendelkező gyerekek és szüleik között erősebb összefüggést láthatunk, amely arra enged következtetni, hogy Marcia (1966) elméletével összhangban az elköteleződés során világnézetünk, melynek részét képezheti a nemzettel való elégedettség is, az elért identitás szakaszában visszatér a gyermekkori során internalizált alapértékekhez, amelyeket a szülők nemzettel való elégedettsége is kialakíthat, vagy pedig a korai zárás során történő elköteleződés esetében a szülői nézetek internalizálása valósulhat meg.

2.3 Harmadik vizsgálat

Vizsgálatunk célja az volt, hogy egy eltérő kulturális közegben, az Egyesült Királyságban élő magyarok áldozati tudathoz való viszonyát, az áldozati vélekedések eltérő módjait és folyamatait térképezze fel. A vizsgálatban Magyarországon, illetve az Egyesült Királyságban élő magyarok vettek részt. Vizsgálatom célja az volt, hogy az áldozati tudatra utaló narratív markerek (a saját csoport alacsony ágenciája, és a külső csoportokra vonatkozó negatív értékelések magas száma) vajon megtalálhatóak-e a magyarsággal kapcsolatos személyes történetekben, illetve, hogy lesz-e különbség a Magyarországon és az Egyesült Királyságban élő magyarok között e nyelvi jegyek megjelenésében. A harmadik vizsgálatban 63 felnőtt vizsgálati személy vett részt (27 fő Magyarországról, 35 fő az Egyesült Királyságból), a vizsgálat során kérdőíves adatfelvétel és személyes interjú is történt, az adatok felvételére személyesen, illetve online került sor. A vizsgálatban résztvevők a Kollektív áldozati tudat skálát (Mészáros, 2017) és a magyar nemzettel való azonosulás kérdőívét (Szabó & László, 2014) töltötték ki, valamint strukturált interjúkérdésekre válaszoltak. A válaszok elemzése során a NarrCat szoftvert alkalmaztuk, azon belül pedig az alábbi modulokat használtuk és elemeztük a kutatás céljaival összhangban: ágencia (almoduljai az Aktivitás és Intencionalitás, ahol az Aktivitás az aktivitás és passzivitás, az Intencionalitás pedig az intencionalitás és megszorítás almodulokból épülnek fel (László et al., 2013)) és negatív értékelés (Csertő & László, 2011).

Eredményeink szerint a külső csoportra vonatkozó negatív értékelések száma szignifikánsan alacsonyabb volt az emigránsok esetében ($t(51)=-1,848$ $p=0,035$, Cohen's $d=-0,508$, 1-tailed), továbbá a saját csoport ágenciája szignifikánsan magasabb volt a kivándorolt magyarok esetében ($t(51)=2,812$ $p=0,003$, Cohen's $d=0,773$, 1-tailed). Sem a nemzettel való azonosulás, sem az exkluzív ($t(54)=1,538$, $p=0,130$), sem az inkluzív áldozati tudat ($t(54)=0,446$, $p=0,66$) esetében nem találtam szignifikáns eltérést, ellenben az áldozati tudat fontossága az emigráns mintában szignifikánsan alacsonyabb volt ($U=678$ $p<0,001$, rank-biserial correlation= $0,684$, 1-tailed).

Az eredmények alapján sikerült megerősítenem az áldozattá válással kapcsolatos narratív kategóriákat (Jenei et al., 2020), és úgy találtam, hogy az emigránsok narratíváiban kevésbé vannak jelen a fenti, viktimizációra utaló narratív markerek. Az ágencia mennyisége a nemzeti identitással kapcsolatos történetekben szignifikánsan több a külföldön élő magyarok esetében.

A kulturális környezeti különbségek is magyarázhatják ezt a jelenséget (Szalai & László, 2006), de akár az is lehetséges, hogy a vizsgálati személyek között már fennálló különbség mutatkozik meg, melynek eredményeképpen a külföldön élő csoport korábban az emigráció mellett döntött (Jokela, 2009). Mivel az áldozattá válás narratív markerei az emigránsok narratíváiban szignifikánsan kevésbé jellemzőek, úgy tűnik, hogy ez a csoport kevésbé hajlandó történelmi veszteségek és igazságtalanságok által meghatározni nemzeti identitását.

A múltbeli áldozati szerep alacsonyabb észlelt fontossága igazolja, hogy a viktimizáció szignifikánsabban kevésbé áll az Egyesült Királyságban élő magyarok identitáskonstrukciójának középpontjában. Az emigránsok ritkábban találkoznak nemzeti megemlékezésekkel és más, nemzeti kultúra átadására alkalmas helyzetekkel (Adwan, 2001; Lomsky-Feder, 2004; Tóth et al., 2006; Goodman & Mizrahi, 2008; Khalili, 2008), így arra következtethetünk, hogy kevésbé kiemelt az áldozati tudat identitás-meghatározó szerepe (Vincze & László, 2007). Láthatjuk a konvergenciát a történelemkönyvek és az egyéni történelmi reprezentációk narratív elemzésében (László et al., 2002; Vincze & László, 2007), ami arra utal, hogy eredményeink általánosságban is értelmezhetők, nem csak egy adott mintára vonatkoztatva. Eredményeink azt hangsúlyozzák, hogy a kollektív áldozati vélekedések szerves részét képezik a magyar nemzeti identitásnak (Mészáros et al, 2017). Úgy tűnik, hogy az áldozati identitás egy olyan kategória, amelyhez való kapcsolódást a nemzeti kulturális közeg elősegíti (László & Fülöp, 2011). Lehetséges az eredményeink alapján, hogy a magyarországi szocializáció és kulturális környezet létrehozza az áldozati tudat jellemző mintázatait, és az eltérő kulturális környezet ezekben a mintázatokban kevésbé okoz változást. A különbséget ott érhetjük tetten, hogy az egyén mekkora jelentőséget tulajdonít az áldozati vélekedéseknek személyes életében. Az emigrált csoport tagjai, akik kevésbé vannak kitéve a kulturális közeg megerősítő, emlékeztető hatásának, kisebb mértékben tartják fontosnak a csoport múltban történt szenvedésének központi, identitásmeghatározó jelentőségét.

2.4 Negyedik vizsgálat

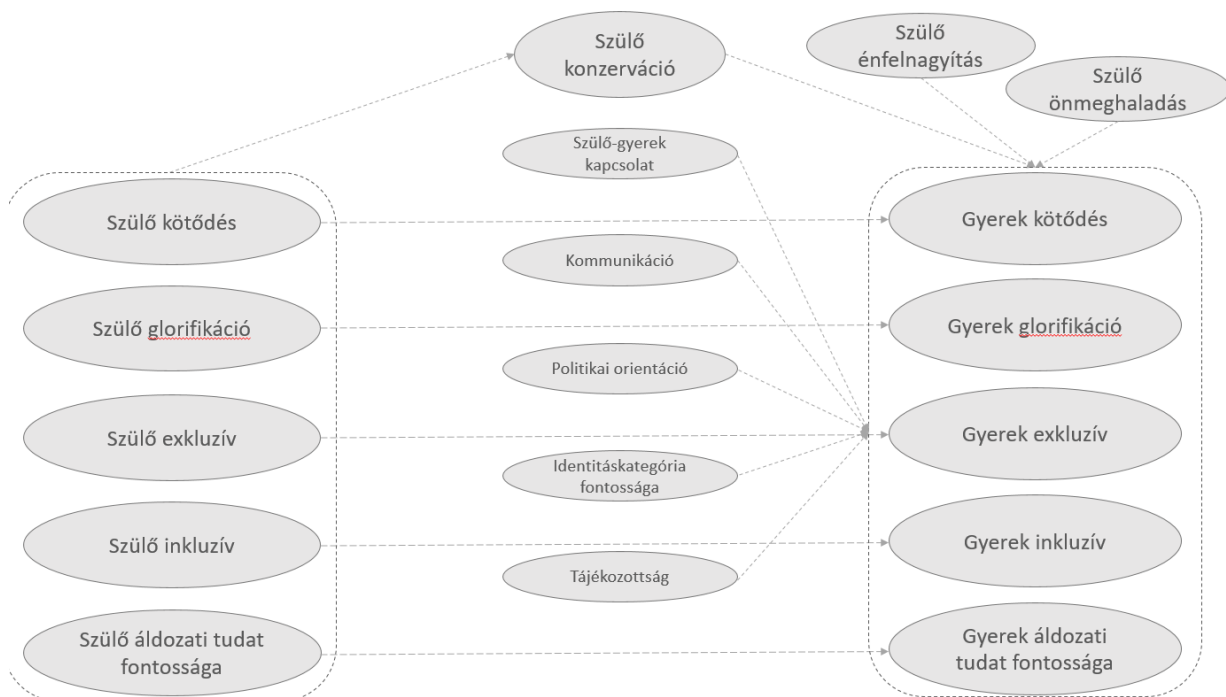
Vizsgálatunkat az előző kutatásaink eredményeire alapoztuk, melyek szerint mind a család, mind a kulturális környezet szerepet játszik a nemzeti identitásról és a kollektív áldozati tudatról alkotott vélekedések létrejöttében. Jelen vizsgálatban szeretnénk tisztázni annak a szerepét, hogy a szülők és fiatal felnőtt gyermekeik által vallott értékek mennyiben járulnak hozzá a

nemzeti identitás egyes dimenzióinak, illetve a kollektív áldozati vélekedések generációk közötti átadásához. Ezen felül szeretnénk feltárni, hogy az értékek hogyan kapcsolódnak pontosan a kollektív emlékezethez, illetve hogyan segíthetik elő bizonyos értékek a történelmi emlékezethez kapcsolódó kollektív áldozati vélekedések megjelenését, illetve ezek transzgenerációs átadását. Az értékek és a kollektív áldozati vélekedések között párhuzamot találtak a kutatók (Paez & Liu, 2010). Paez et al. (2008) szerint például a második világháború eseményeire történő emlékezés negatív összefüggésben állt az individualista és az önirányítottság értékekkel, ellenben pozitív összefüggést mutatott a Schwartz-féle konzervációs értékcsoporttal, különösen a konformitás és biztonság értékekkel.

A kutatásban vizsgált összefüggéseket egy áttekintő ábrán (1. ábra) összegeztem.

1. ábra

A kutatásban vizsgált változók

Ebben a kutatásunkban 228 (114 felnőtt, 114 fiatal felnőtt gyermek) vizsgálati személy válaszait elemeztünk. A vizsgálatban résztvevők egy online kérdőívet töltöttek ki, mely több elemből állt: Kollektív áldozati tudat skála (Mészáros, 2017) és a magyar nemzettel való azonosulás kérdőíve (Szabó & László, 2014), Portrait Values Questionnaire (Schwartz et al., 2001), illetve demográfiai kérdésekből. A kérdőíves kutatáson felül strukturált interjúkérdéseket tettünk fel a résztvevőknek, mely interjúkat később a NarrCat programmal elemeztük (Ehmann et al., 2014). Az interjúkérdések kiválasztásának szempontjai során arra

voltunk kíváncsiak, hogy a magyarsággal kapcsolatos történetekben mennyire érhető tetten a szülők és gyermekeik narratíváiban megjelenő pszichológiai konstruktumok közötti együttjárás, ha nem a csoporttörténet és a kollektív emlékezethez kapcsolódó áldozati vélekedések, hanem a csoportidentitás egyéb tartalmai jelennek meg.

Eredményeink szerint a szülők és gyerekek között közepes erősségű összefüggést figyelhetünk meg a konzerváció értékeivel kapcsolatban, valamint szignifikáns, de gyenge összefüggést láthatunk a szelf-transzcendencia értékdimenziói mentén. A konzervációhoz köthető szülői értékek (biztonság, hagyomány, konformizmus) mutatják az többi értékcsoporthoz képest legerősebb összefüggést a gyerekek nemzeti identitáshoz köthető kötődésével, glorifikációjával, illetve kollektív áldozati vélekedéseivel. A konzerváció értékcsoportján belül a legerősebb összefüggéseket a szülői hagyomány és konformizmus, illetve a gyermek glorifikációja és exkluzív áldozati tudata között találjuk. Ezen felül a szülői szelf-transzcendencia is szignifikáns összefüggésben áll a nemzeti azonosulás mindkét dimenziójával, illetve az exkluzív áldozati vélekedésekkel is.

Vizsgálatunkból az az összefüggés rajzolódik ki, hogy a szülők konzervációhoz kapcsolódó értékei és a gyermek nemzettel való azonosulása és kollektív áldozati vélekedései közötti összefüggésre a szülők nemzettel való azonosulása és kollektív áldozati vélekedései mediáló hatást fejtenek ki. Az eredményekből alapján az inkluzív áldozati tudat kivételével a szülők konzervációja olyan módon áll összefüggésben a gyerekek nemzeti identitásával és kollektív áldozati vélekedéseivel, hogy a szülők bizonyos, konzervációhoz kötődő értékei, a hagyományok tisztelete, a biztonság fontossága, és a konformitás összefüggenek a szülők nemzeti identitásával és kollektív áldozati vélekedéseivel, amelyek aztán direkt együttjárást mutatnak a gyerekeik vélekedéseivel.

A szülők és gyerekek magyarsággal kapcsolatos narratíváinak elemzésére a NarrCat kategoriális tartalomelemző szoftvert használtam, amellyel elemeztem az interjú vizsgálat során felvett, magyarokkal kapcsolatos történeteket. Az elemzés során szignifikáns közepesen erős, illetve erős összefüggésekre bukkantam a szülők és gyermekeik narratív kategóriái között: azaz összefüggés van az ágencia és a szelf-referencia előfordulása között szülők és felnőtt gyermekeik magyarsággal kapcsolatos narratíváiban.

A fenti eredmények megerősítették az elképzelésünket, mely szerint a konzervációhoz kapcsolódó értékek átadására a szülők jobban törekednek: jelen kutatásban is a konzervációhoz köthető értékek esetében láthattuk a legerősebb összefüggést (Boehnke, 2001; Tam et al., 2012).

A konzervációhoz kapcsolódó értékek mind külön-külön is összefüggést mutatnak az exkluzív áldozati vélekedésekkel és az áldozati tudat észlelt fontosságával, illetve a nemzeti azonosulás kötődés és glorifikáció dimenzióival.

A szülői szelf-transzcendencia és a nemzeti azonosulás pozitív összefüggése értelmezhető úgy, hogy a szelf-transzcendencia, azaz az egyénnel szemben egy csoport érdekeinek előtérbe helyezése, mint érték, facilitálhatja a nemzeti csoporttal való azonosulást. A szülői szelf-transzcendencia a glorifikációval enyhén erősebb összefüggést mutatott, mint a nemzettel való kötődéssel, valamint ezen felül nem az inkluzív, hanem az exkluzív áldozati tudattal mutatott együttjárást. Feltételezhető, hogy jelen esetben a szelf-transzcendencia inkább a kritikátlan, saját csoport felsőbbrendűségét hangsúlyozó csoporttal való azonosulást segíti elő, amely növeli az azonosuló csoporttagok önbecsülését, és ezzel biztosítja a pozitív csoportidentitás fenntartását. Ez ellentmond Sagiv és Schwartz (1998) eredményeinek, akik kutatásukban az egyetemesség értékei és a más csoportokkal való kapcsolatteremtés között találták a legerősebb összefüggést. Ezt azzal indokolták, hogy az egyetemesség központi gondolata az elfogadás és tolerancia mindenki irányában. A fenti eredményekhez lehetséges, hogy a kollektív áldozati vélekedések is hozzájárulnak, melyre jellemző a csoport feljogosítottság-érzése, a csoport erkölcsi felsőbbrendűsége, és érdekeinek minden más csoport fölé helyezése – ezáltal lehetséges, hogy a csoport tagjai a szelf-transzcendenciát, a jóakarát és az egyetemesség érzését a saját csoporttal való azonosulás révén élik meg.

A mediációs vizsgálatokból leszűrhetjük azt a következtetést, hogy a szülők értékrendje nem csak közvetlenül hat a gyerekek nemzeti identitás dimenzióira és kollektív áldozati vélekedéseire. A szülő értékpreferenciái elsődlegesen a szülő nemzeti identitására és kollektív áldozati vélekedéseire fejtik ki hatásukat, majd ezeken keresztül hatnak a gyerekekre.

Az inkluzív áldozati vélekedések esetében nem jelenik meg a mediáló hatás. Ez többek között azért is lehet, mivel a konzervációhoz kapcsolódó értékek ezzel az egy dimenzióval voltak fordított összefüggésben. Az inkluzív áldozati tudat sajátossága, hogy a glorifikációval és az exkluzív áldozati tudattal ellentétben kevésbé csoportközi versengés fókuszú, hanem inkább más csoportok iránt érzett empátia formájában jelenik meg (Vollhardt, 2013), ezért feltételezhető, hogy nem befolyásolják a konzervációhoz kapcsolódó szülői értékpreferenciák. Ellenben a szülők énfelnagyítása magyarázta a gyerekek inkluzív áldozati vélekedéseit oly módon, hogy minél inkább volt jellemző a szülőkre az énfelnagyítás, annál kevésbé voltak jellemzőek a gyerekekre az inkluzív áldozati vélekedések. A fordított összefüggés hátterében az állhat, hogy énfelnagyítás az egyén hatalmát és teljesítményét helyezi a középpontba,

alapvetően egy szelfre fókuszáló értékrendet képvisel. Az inkluzív áldozati vélekedések lényege ezzel szemben a csoport sérelmeinek háttérbe szorítása, ezáltal mások szenvedéseinek elismerése. Amennyiben a gyerekek szüleiktől nem látják, hogy saját magukat háttérbe szorítva másokra fókuszálnának, így ez a fajta altruisztikus gondolkodás nem lesz jellemző a gondolkodásmódjukra, így a kollektív áldozati vélekedéseikre sem – a szülők altruista gondolkodásának hiánya csökkentheti a gyerekek más csoportok felé érzett empátiáját.

Kutatásunkban megvizsgáltuk 25 szülő-gyerek diád magyarsággal kapcsolatos narratíváit a NarrCat szoftver segítségével. Az ágenciában megfigyelt összefüggés utalhat arra, hogy amennyiben a szülők egy passzív, áldozati csoportként tekintenek a magyarokra, akik az eseményeket csak „elszenvedik” (Vincze & László, 2007), így ezeket a vélekedéseket is továbbadják a magyarsággal kapcsolatos történeteiken keresztül a gyerekeknek. Jenei és munkatársai (2020) megállapították, hogy a történetek narratív megszerkesztettsége önmagában alkalmas lehet arra, hogy érzékeltesse egy csoport elkövetői vagy áldozati pozícióját – amely lehetővé teszi, hogy az elkövetőkről és áldozatokról szóló szülői narratívák már a történet szerkesztéssel is érzékeltessék ezeket a kategóriákat. A szelf-referencia pszichológiai tartalma, különösen, ha egy csoportról szóló történetben jelenik meg, jelentheti az énézés növekedését (László et al., 2013), amely a társas referenciával ellentétben szignifikáns együttjárást mutat szülők és gyerekek között. Egy magyarokról szóló történetben a társas referencia használata utalhat a csoporttal való azonosulásra. A szelf-referencia a magyarságról, nemzeti identitásról való gondolkodásban a személyes kapcsolódás, érintettség, és a nemzeti identitáshoz fűződő szubjektív emocionális és kognitív viszonyt jelenítheti meg. A metanarratív forma használata az identitáskonstrukció jeleként értelmezhető (Pólya & Kovács, 2011). Azt jelzi, hogy a történeteket elbeszélése közben a konstrukciós folyamat aktív, a kérdés elgondolkodtatta az elbeszélőt, aki ennek hatására reflektál, tapasztalatait figyelembe veszi. A nemzettel való identifikáció szempontjából, ez a folyamat, a glorifikáló azonosulással ellentétes módon a nemzet észlelésekor a többértelműséget, megkérdőjelezhetőséget implicál.

Összességében negyedik vizsgálatom során bizonyítást nyert, hogy a szülők konzervációhoz kapcsolódó értékei összefüggnek nemzeti azonosulásukkal és kollektív áldozati vélekedéseikkel, amelyek ezáltal mediálják az összefüggést a szülők értékei és a gyerekek nemzeti azonosulása és kollektív áldozati vélekedései között.

3. Általános diszkusszió

Vizsgálataim arra irányultak, hogy kimutassam a szülők értékrendjének, nemzeti azonosulásának és kollektív áldozati vélekedéseinek együttjárását és esetleges hatását a mintában szereplő gyermekek nemzeti azonosulására és kollektív áldozati vélekedéseire, illetve megvizsgáljam a kulturális közeg szerepét a fenti tényezők alakulásában. Disszertációmban négy empirikus vizsgálattal mutattam be a nemzettel való azonosulás és a kollektív áldozati vélekedések szülők és gyermekek közötti összefüggését, illetve a kulturális közeg hatását a kollektív áldozati vélekedésekre. Vizsgálataim közül három az eddigi kutatásokhoz hasonlóan megerősíti azt a tényt magyar mintán, hogy a szülők vélekedései szignifikánsan együttjárnak gyermekek vélekedéseivel. Kutatásom specifikus abból a szempontból, hogy nem pusztán az értékek, hanem a nemzeti azonosulás kötődés és glorifikáció dimenziói és a kollektív áldozati vélekedések között is összefüggést tárt fel szülők és gyermekek között.

Számos korábbi vizsgálat ambivalens eredményekkel szolgált abban a tekintetben, hogy az értékek, a szülő-gyermek kapcsolat és interakciók mennyiben alakítják a fenti együttjárást. Jelen vizsgálatok azt az eredményt hozták, hogy a szülő-gyermek interakciókon felül mind a gyerekek identitás-érettsége, mind a politikai meggyőződése és a kulturális közeg szerepe is jelentős a transzgenerációs átadás folyamatában. Eredményeink összhangban vannak a szakirodalommal, ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a nemzeti azonosulás és kollektív áldozati vélekedések transzgenerációs átadására számos tényező hatást gyakorol, és nem feltétlenül emelhető ki egyetlen, amely dominálna. Vizsgálatunk újdonsága, hogy kvantitatív módon is vizsgáltam a szülők és gyermekek nemzeti azonosulás és kollektív áldozati vélekedések közötti összefüggést, illetve kutatásunk integrálta a kérdőíves eljárást a narratív megközelítéssel. Mintánkban serdülőkorú és fiatal felnőtt gyerekek és szüleik között is sikerült kimutatnunk a megfigyelt kapcsolatokat.

Fontos megemlíteni, hogy a viktimizált identitás generációról generációra történő továbbörökítése folytatja azt a romboló hatást, melyet az exkluzív áldozati vélekedések fejtenek ki a csoportközi viszonyokra (Bar-Tal & Halperin, 2009; Noor et al., 2012; Vollhardt & Bilali, 2015). Eredményeim arra mutatnak rá, hogy az áldozati tudat transzgenerációs újratermelése és fenntartása a nemzeti kulturális közeg változásával csökkenthető lehetne, amennyiben az nem facilitálja (Rimé et al., 2015) a viktimizált identitáskategóriához való kapcsolódást.

4. Irodalom

- Adwan, S. (2001). Schoolbooks in the making: From conflict to peace; A critical analysis of the new Palestinian textbooks for grades one and six. *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics, and Culture*, 8(2), 57.
- Barni, D., Ranieri, S., Scabini, E., & Rosnati, R. (2011). Value transmission in the family: Do adolescents accept the values their parents want to transmit?. *Journal of Moral Education*, 40(1), 105-121.
- Bar-Tal, D., Chernyak-Hai, L., Schori, N., & Gundar, A. (2009). A sense of self-perceived collective victimhood in intractable conflicts. *International Review of the Red Cross*, 91(874), 229-258.
- Bar-Tal, D., & Halperin, E. (2011). Socio-Psychological Barriers to Conflict Resolution. In D. Bar-Tal, *Intergroup conflicts and their resolution: A social psychological perspective* (old.: 217-240). New York: Psychology Press.
- Boehnke, K. (2001). Parent-offspring value transmission in a societal context: Suggestions for a utopian research design—with empirical underpinnings. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(2), 241-255.
- Chaitin, J., & Steinberg, S. (2008). “You should know better”: Expressions of empathy and disregard among victims of massive social trauma. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 17(2), 197-226.
- Csertő, I., & László, J. (2013). Intergroup evaluation as an indicator of emotional elaboration of collective traumas in national historical narratives. *Sociology Study*, 3(3).
- Daud, A., Skoglund, E., & Rydelius, P. A. (2005). Children in families of torture victims: Transgenerational transmission of parents’ traumatic experiences to their children. *International Journal of Social Welfare*, 14(1), 23-32.
- DeGloma, T. (2009). Expanding trauma through space and time: Mapping the rhetorical strategies of trauma carrier groups. *Social Psychology Quarterly*, 72(2), 105-122.
- Ehmann, B., Csertő, I., Ferenczhalmy, R., Fülöp, É., Hargitai, R., Kővágó, P., Pólya, T., Szalai, K., Vincze, O. & László, J. (2014). Narratív kategóriális tartalomelemzés: a NARRCAT. *X. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis* (No. 7). WW Norton & company.

- Goodman, Y. C., & Mizrahi, N. (2008). "The Holocaust does not belong to European Jews alone": The differential use of memory techniques in Israeli high schools. *American Ethnologist*, 35(1), 95-114.
- Greenstein, F. (2017). Children and politics. In: *Political socialization* (56-63 old.). Routledge.
- Grusec, J. E., & Goodnow, J. J. (1994). Impact of parental discipline methods on the child's internalization of values: A reconceptualization of current points of view. *Developmental Psychology*, 30(1), 4.
- Hammack, P. L. (2009). Exploring the reproduction of conflict through narrative: Israeli youth motivated to participate in a coexistence program. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 15(1), 49-74.
- Harris, J. R. (1995). Where is the child's environment? A group socialization theory of development. *Psychological Review*, 102(3), 458.
- Jacoby, T. A. (2015). A theory of victimhood: Politics, conflict and the construction of victim-based identity. *Millennium*, 43(2), 511-530.
- Jenei, D. F., Csertő, I., & Vincze, O. (2020). Elkövetőből áldozat—a csoportközi konfliktusok narratív konstrukciójának percepciója. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 75(3), 407-424.
- Jokela, M. (2009). Personality predicts migration within and between US states. *Journal of Research in Personality*, 43(1), 79-83.
- Kestenberg, J. S., & Brenner, I. (1996). *The last witness: The child survivor of the Holocaust*. American Psychiatric Association.
- Khalili, L. (2007). Heroic and tragic pasts: Mnemonic narratives in the Palestinian refugee camps 1. *Critical Sociology*, 33(4), 731
- Knafo, A., & Schwartz, S. H. (2012). Relational identification with parents, parenting, and parent-child value similarity among adolescents. *Family Science*, 3(1), 13-21.
- László, J. (2005). *A történetek tudománya*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- László, J. (2012). *Történelemtörténetek: bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Akadémiai Kiadó.
- László, J., Csertő, I., Fülöp, É., Ferenczhalmy, R., Hargitai, R., Lendvai, P., ... & Ehmann, B. (2013). Narrative language as an expression of individual and group identity: The narrative categorical content analysis. *Sage Open*, 3(2), 2158244013492084.
- László, J., Ehmann, B., & Imre, O. (2002). Történelem történetek: a történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás. Stories of History. Social Representation of History and National Identity). *Pszichológia*, 22(2), 147-161.

- László, J., & Fülöp, É. (2011). Nemzeti identitás és kollektív áldozat szerep. *Pszichológia*, 31(3), 295-315.
- Leach, C. W., Van Zomeren, M., Zebel, S., Vliek, M. L., Pennekamp, S. F., Doosje, B., ... & Spears, R. (2008). Group-level self-definition and self-investment: a hierarchical (multicomponent) model of in-group identification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(1), 144.
- Liu, J. H., Hilton, D. J. (2005). How the past weighs on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology*, 44(4), 537-556.
- Liu, J. H., & László, J. (2007). *A narrative theory of history and identity*. In *Social representations and identity* (85-107 old). Palgrave Macmillan, New York.
- Lomsky-Feder, E. (2004). The memorial ceremony in Israeli schools: between the State and civil society. *British Journal of Sociology of Education*, 25(3), 291-305.
- MacDonald, D. B. (2003). *Balkan Holocausts?: Serbian and Croatian victim centred propaganda and the war in Yugoslavia*. Manchester University Press.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551.
- Mészáros, N. Z. (2017). A magyarság észlelt kollektív áldozati identitásának hatása az aktuális csoportközi viszonyokra. PTE-BTK Pszichológia Doktori Iskola. PhD disszertáció.
- Mészáros, N. Z., Vámos, E., & Szabó, Z. P. (2017). Sérülékeny identitás a kollektív áldozati tudat pszichológiai hatásai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 72(3), 345-379.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18(3), 211-250.
- Muldoon, O. T., McLaughlin, K., & Trew, K. (2007). Adolescents' perceptions of national identification and socialization: A grounded analysis. *British Journal of Developmental Psychology*, 25(4), 579-594.
- Noor, M., Schnabel, N., Halabi, S., & Nadler, A. (2012). When suffering begets suffering: the psychology of competitive victimhood between adversarial groups in violent conflicts. *Personality and Social Psychology Review*, 16(4), 351-374.
doi:10.1177/1088868312440048
- Noor, M., Vollhardt, J. R., Mari, S., & Nadler, A. (2017). The social psychology of collective victimhood. *European Journal of Social Psychology*, 47(2), 121-134.

- Olick, J. K., & Robbins, J. (1998). Social memory studies: From "collective memory" to the historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of Sociology*, 105-140.
- Páez, D. & Liu, J.H. (2010). Collective Memory of Conflict. In D. Bar-Tal (Ed.), *Intergroup Conflicts and their Resolution: A social Psychological perspective*. Psychology Press: Frontiers of Social Psychology Series ISBN-139781841697833
- Páez, D., Liu, J. H., Techio, E., Slawuta, P., Zlobina, A., & Cabecinhas, R. (2008). "Remembering" World War II and willingness to fight: Sociocultural factors in the social representation of historical warfare across 22 societies. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(4), 373-380.
- Pennekamp, S. F., Doosje, B., Zebel, S., & Fischer, A. H. (2007). The past and the pending: The antecedents and consequences of group-based anger in historically and currently disadvantaged groups. *Group Processes & Intergroup Relations*, 10(1), 41-55.
- Percheron, Annick (1999): Az egyén politikai formálódása. In (Szabó Ildikó – Csákó Mihály szerk.): *A politikai szocializáció. Válogatás a francia nyelvterület szakirodalmából*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 9–43. oldal
- Phinney, J. S., Ong, A., & Madden, T. (2000). Cultural values and intergenerational value discrepancies in immigrant and non-immigrant families. *Child Development*, 71(2), 528-539.
- Pólya, T., & Kovács, I. (2011). Történetszerkezet és érzelmi intenzitás. *Pszichológia*, 31(3), 273-294.
- Psaltis, C., Carretero, M., & Čehajić-Clancy, S. (2017). *History education and conflict transformation: Social psychological theories, history teaching and reconciliation*. Springer Nature.
- Rimé, B., Bouchat, P., Klein, O., & Licata, L. (2015). When collective memories of victimhood fade: Generational evolution of intergroup attitudes and political aspirations in Belgium. *European Journal of Social Psychology*, 45(4), 515-532.
- Roberts, S. E., & Côté, J. E. (2014). The identity issues inventory: Identity stage resolution in the prolonged transition to adulthood. *Journal of Adult Development*, 21(4), 225-238.
- Roccas, S., Klar, Y., & Liviatan, I. (2006). The paradox of group-based guilt: modes of national identification, conflict vehemence, and reactions to the in-group's moral violations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 91(4), 698.
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S., Halevy, N., & Eidelson, R. (2008). Toward a unifying model of identification with groups: Integrating theoretical perspectives. *Personality and Social Psychology Review*, 12(3), 280-306.

- Roest, A. M., Dubas, J. S., Gerris, J. R., & Engels, R. C. (2009). Value similarities among fathers, mothers, and adolescents and the role of a cultural stereotype: Different measurement strategies reconsidered. *Journal of Research on Adolescence*, 19(4), 812-833.
- Sagiv, L., & Schwartz, S. H. (1998). Determinants of Readiness for Out-group Social Contact: Dominance Relations and Minority Group Motivations. *International Journal of Psychology*, 33(5), 313-324.
- Sahdra, B., & Ross, M. (2007). Group identification and historical memory. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(3), 384-395.
- Schönpflug, U., & Bilz, L. (2009). The transmission process: Mechanisms and contexts. In U. Schönpflug (Ed.), *Cultural transmission: Psychological, developmental, social, and methodological aspects* (212–239 old). Cambridge University Press.
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S. & Harris, M. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32(5), 519-542.
- Stern, P. C. (1995). Why do people sacrifice for their nations?. *Political Psychology*, 217-235.
- Strobl, R. (2010). Becoming a victim. *International handbook of victimology*, 1, 3-23.
- Szabó, Zs. P., & László, J. (2014). Identification with the national in-group: a Hungarian questionnaire/A nemzettel való azonosulás magyar kerdoive. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 69(2), 293-319.
- Szalai, K., & László, J. (2006). Az aktivitás-passzivitás modul kidolgozása NOOJ tartalomlemező programmal. *IV. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia* Szeged, december, 7-8.
- Tam, K. P., Lee, S. L., Kim, Y. H., Li, Y., & Chao, M. M. (2012). Intersubjective model of value transmission: Parents using perceived norms as reference when socializing children. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(8), 1041-1052.
- Taylor, L. K., Štambuk, M., Biruški, D. Č., & O'Driscoll, D. (2020). Transgenerational transmission of collective victimhood through a developmental intergroup framework: The lasting power of group narratives of suffering. In J. R. Vollhardt (Ed.), *The social psychology of collective victimhood* (pp. 37–55). Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/oso/9780190875190.003.0002>
- Tóth, J., Vincze, O., & László, J. (2006). Történelmi elbeszélés és nemzeti identitás. Az Osztrák–Magyar Monarchia reprezentációja osztrák és magyar történelemkönyvekben. *Educatio*, 15(1), 174-182.

- Vandell, D. L. (2000). Parents, peer groups, and other socializing influences. *Developmental Psychology*, 36(6), 699–710. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.36.6.699>
- Viano, E. C. (1989). Victimology today: Major issues in research and public policy. Crime and its victims: *International Research and Public Policies Issues*, 3-14.
- Vincze, O., & László, J. (2007). Mentális kifejezések jelentősége a perspektíva-felvételben a csoportidentitás tükrében. *V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia*, 7-8.
- Volkan, V. D. (2001). Transgenerational transmissions and chosen traumas: An aspect of large-group identity. *Group Analysis*, 34(1), 79-97.
- Volkan, V. D., Ast, G., & Greer, J. (2012). *Third Reich in the unconscious*. Routledge.
- Vollhardt, J. R. (2012). Collective Victimization. In L. R. Tropp (Szerk.), *Oxford Handbook of Intergroup Conflict* (136-157 old). New York, NY: Oxford University Press.
- Vollhardt, J. R. (2013). “Crime against humanity” or “crime against Jews”? Acknowledgment in construals of the Holocaust and its importance for intergroup relations. *Journal of Social Issues*, 69(1), 144-161.
- Vollhardt, J. R., & Bilali, R. (2015). The Role of Inclusive and Exclusive Victim Consciousness in Predicting Intergroup Attitudes: Findings from Rwanda, Burundi, and DRC. *Political Psychology*, 36(5), 489-506.
- Wohl, M. J., & Branscombe, N. R. (2008). Remembering historical victimization: Collective guilt for current ingroup transgressions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 94(6), 988.
- Wohl, M. J., & Van Bavel, J. J. (2011). Is identifying with a historically victimized group good or bad for your health? Transgenerational post-traumatic stress and collective victimization. *European Journal of Social Psychology*, 41(7), 818-824.